

Ο Ernesto Laclau είναι Άργεντινός, ζει στην Αγγλία και διδάσκει στο τμήμα πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο του Essex. Έχει γράψει δοκίμια που συζητήθηκαν ευρύτατα τόσο για ζητήματα της πολιτικής οικονομίας της υπανάπτυξης όσο και για προβλήματα πολιτικής θεωρίας ιδεολογίας και στρατηγικής. Μερικά από τα πιο σημαντικά είναι συγκεντρωμένα στον τόμο *Politics and Ideology in Marxist Theory*, NLB 1977.



«Σοσιαλισμός», «Λαός» και «Δημοκρατία». Ο μετασχηματισμός των ηγεμονικών λογικών\*.

## Ernesto Laclau

Τί σημαίνει «μετάβαση στο σοσιαλισμό» στη Δυτική Ευρώπη κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα; Το ζήτημα που θέλω να θέσω δεν αφορά τις δυνατότητες μιας τέτοιας μετάβασης αλλά αυτό καθαυτό το νόημα που θα πρέπει να προσδώσουμε σε ένα τέτοιο ερώτημα. Τόν καιρό των κλασικών διαμαχών του μαρξισμού, από τη διένεξη πάνω στο ρεβιζιονισμό ως τη μεγάλη διάσταση του εργατικού κινήματος που ακολούθησε τη ρωσική επανάσταση, όρισμένα τουλάχιστον ζητήματα φαίνονταν να συγκεντρώνουν την συναίνεση και την παραδοχή

δλων των ενδιαφερομένων: ότι ο καπιταλισμός θα έβρισκε την ιστορική του άρνηση στην εργατική τάξη ή όποια, καταργώντας την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, θα έθετε τις βάσεις για μιάν ανώτερη κοινωνική οργάνωση, προοίμιο της καθολικής απελευθέρωσης του ανθρώπου, που θα πραγματοποιούταν με τον κομμουνισμό. Παρ' όλες τις διαφορές που μπορεί να υπήρχαν μεταξύ του Μπέρνσταϊν και του Κάουτσκι, του Λένιν και του Πλεχάνωφ, του Τουράτι και του Μπορντίγκα, ή ίδια η ύπαρξη των διαφωνιών αυτών θα ήταν αδιανόητη, έξω από το πλαίσιο μιας ουσιαστικής συμφωνίας: συμφωνίας για

\* Συμβολή σε συνέδριο με γενικό θέμα «'Αριστερά, εξουσία, σοσιαλισμός» που διοργανώθηκε εις μνήμην Νίκου Πουλιαντζά στο Université de Paris, Vincennes, τον Νοέμβριο του 1981. Εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο συνέδριο αυτό πρόκειται να εκδοθούν τό 1983 υπό την επιμέλεια της Christine Buci-Glucksmann από τις εκδόσεις Presses Universitaires de France. Το κείμενο αυτό περιλαμβάνεται στην ελληνική έκδοση του βιβλίου του E. Laclau, *Ίδεολογία και πολιτική στη μαρξιστική θεωρία*, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1983.

την ανώτατη κατεύθυνση της ιστορικής κίνησης της καπιταλιστικής κοινωνίας· για το ιστορικό υποκείμενο – την εργατική τάξη – που θα διεκπεραιώνει τη μετάβαση στο σοσιαλισμό· για την ένότητα και το συμπληρωματικό του χαρακτήρα των διαφόρων περιεχομένων του σοσιαλισμού στον βαθμό που αντιπροσώπευε την ολοκλήρωση της ανθρώπινης προϊστορίας και την άφετηρία της οικοδόμησης μιας κοινωνίας που θα εξάλειφε κάθε πηγή αλλοτρίωσης.

Σήμερα, όσoτoςo, έξηντα χρόνια από τη ρωσική επανάσταση, τριάντα χρόνια από την κινέζικη επανάσταση, έχοντας περάσει από έμπειρίες όπως ο σταλινισμός, η κατοχή της Βουδαπέστης και της Πράγας, τὰ επακόλουθα των κομμουνιστικών θριάμβων στὸ Βιετνάμ και στὴν Καμπότζη και τὴν εισβολὴ στὸ Ἀφγανιστάν, αὐτὸ τὸ πλαίσιο κοινῶν τόπων ἔχει μεταβληθεῖ σὲ πεδίο μιᾶς ἐπικίνδυνης πολυσημίας και τὸ ἐρώτημα ποιὸς σοσιαλισμός; ἀνακύπτει μὲ μιὰ νέα ἐνταση και διάσταση. Δέν εἴμαστε πιά στὴν ἐποχὴ ὅπου ἦταν ἀκόμα δυνατό νὰ ὑπερασπιζόμαστε μὲ τρόπο πειστικὸ τὴν ἰδέα τῆς διαλεκτικῆς ἐνός σοσιαλιστικῶ κράτους πού θὰ ἐγγυονοῦσε τὰ σπέρματα τῆς αυτοκαταστροφῆς του, ἢ τὴν ἰδέα τοῦ ἐπιμερισμοῦ τῶν στόχων και τῶν στάδιων, πού θὰ ἀποκαθιστοῦσαν τὴ μελλοντικὴ τους ἐνότητα σὲ μιὰ coincidentia oppositorum ἀπ' ὅπου θὰ ἐξαλειφόταν κάθε ἀντίφαση. Ἡ ἀνισόμερη και συνδυασμένη ἀνάπτυξη ἔχει διεισδύσει τόσο βαθιά σ' ὄλες τὶς πτυχές τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ και τῶν ἀγῶνων γιὰ τὸν σοσιαλισμὸ, πού τὰ ὑποτιθέμενα παραδειγματικά «στάδια» τοῦ ἀσύμμετρου συνδυασμοῦ ἔχουν χάσει κάθε σημασία. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος και τῆς ἐνότητας τοῦ σοσιαλισμοῦ τίθεται πάλι ἐπὶ τάπητος, ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ χαμένα μας ὄνειρα και τὸν παραμορφωτικὸ καθρέφτη σύμφωνα μὲ τὸν ὅποιο ὁ λεγόμενος ὑπαρκτός σοσιαλισμός ἀντανάκλα τὸ εἶδωλο τοῦ σοσιαλισμοῦ πού προτάθηκε ἀπὸ τὸν κλασικὸ μαρξισμό. Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν σχεδίων μας συναρτᾶται ἐπίσης και μὲ μιὰ μακριὰ σειρά θετικῶν φαινομένων: ἡ ἐξέγερση τῶν λαῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἡ ἐμφάνιση νέων κοινωνικῶν και πολιτικῶν ὑποκειμένων στὶς χώρες τοῦ ἀνεπτυγμένου καπιταλισμοῦ, ἔχουν προσδώσει νέες διαστάσεις και μιὰ νέα δυναμικὴ στὴν ἀντικαπιταλιστικὴ πάλη. Ἄν ἡ συζήτηση γιὰ τὸν σοσιαλισμὸ φαίνεται σήμερα νὰ διέπεται ἀπὸ μιὰ τάση ἀποδιάρθρωσης (deconstruction), τοῦτο εἶναι ἀπλῶς τὸ προοίμιο γιὰ μιὰ δεύτερῃ βαθμίδα ἀνασύνθεσης, πού πρέπει νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἐπεξεργαστοῦμε μιὰ στρατηγικὴ και μιὰν ἀντίληψη γιὰ τὸν σοσιαλισμὸ πού νὰ ἀφομοιώνει κατὰ τρόπο κριτικὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα και πού νὰ ἐγκαταλείπει ὀριστικά και τὰ τελευταῖα κατάλοιπα μιᾶς οἰκονομιστικῆς και οὐσιοκρατικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας.

Θὰ ἦθελα νὰ συμβάλω σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ἐπανεπεξεργασίας, μὲ τίς ἀκόλουθες τρεῖς προτάσεις:

1) Ἡ ἱστορία τοῦ μαρξισμοῦ μπορεῖ νὰ παρουσιαστῆ ὡς μιὰ προοῦσα διάζευξη μεταξύ δύο προοπτικῶν: μιᾶς οὐσιοκρατικῆς προοπτικῆς, πού ἀνάγει τὴ διαφορὰ σὲ ταυτότητα· και μιᾶς δευτέρας προοπτικῆς, βασισμένης στὴν ἀναγκαιότητα πού ἐπιβάλλουν ἡ ἱστορία και ἡ πολιτικὴ, πού ἀποδέχεται τὸν μὴ ἀναγώγιμο και οὐσιαστικὸ χαρακτήρα τῆς διαφορᾶς. Ἡ πρώτη θέση ἔχει ὀδηγήσει σὲ διαφορετικὲς μορφές οἰκονομισμοῦ· ἡ δευτέρη στὴ διάλυση τῆς διάκρισης μεταξύ βάσης και ὑπερδομῆς, σὲ μιὰν ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς ὡς συνάρθρωσης και στὴν αὐξανόμενη κεντρικότητα τῆς ἐννοίας τῆς ἡγεμονίας.

2) Ὁ μὴ ἀναγώγιμος χαρακτήρας τῆς διαφορᾶς ὑφίσταται ἀκόμη και στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀτόμων ὡς κοινωνικῶν παραγόντων, τὰ ὅποια δέν ἔχουν μιὰν οὐσιαστικὴ ταυτότητα συγκροτημένη γύρω ἀπὸ προνομιακά συμφέροντα ἢ θέσεις, εἴτε εἶναι ταξικὲς εἴτε ὀποιοῦδήποτε ἄλλου εἶδους, παρὰ μόνο μιὰν ἀσταθὴ ταυτότητα, πού ἐξαρτεῖται ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ συνάρθρωση και τοὺς συσχετισμοὺς δυνάμεων πού ἐπικρατοῦν στὴν κοινωνία. Αὐτὸ συνεπάγεται ἐπίσης ὅτι πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε κάθε *a priori* προσδιορισμὸ ἐνός προνομιακοῦ φορέα τῆς μετάβασης στὸν σοσιαλισμὸ.

3) Ὁ σοσιαλισμός, ὡς ἐκ τούτου, δέν ἔχει περιεχόμενο και ἐνότητα ἄλλη παρὰ αὐτὴ πού τοῦ προσδίδει ἡ ἴδια ἡ διαδικασία τῆς δόμησης τῆς ἡγεμονίας του. Ἔτσι, μαζί μὲ τὴν οὐσιοκρατικὴ ἀντίληψη τοῦ ὑποκειμένου και τῆς διαδικασίας τῆς μετάβασης, ἐξαφανίζεται και ἡ ἰδέα ὅτι τὰ περιεχόμενα τοῦ σοσιαλισμοῦ συνιστοῦν μιὰν οὐσιαστικὴ ἐνότητα. Εἶναι λοιπὸν λάθος νὰ ὑποτιθεῖται ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς ἐμπεριέχει τὴν ἐπαγγελία μιᾶς καθολικῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἀπελευθέρωση αὐτὴ ἐξαρτᾶται στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὴν σύμπληξη ἐνός ἱστορικοῦ και πολιτικοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ὁποῖου ἡ ταυτότητα δέν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ σὲ καμιὰ παραγωγιστικὴ μεταφυσικὴ.

### Πρῶτη πρόταση

Ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴ ἤδη τῆς συστηματοποίησης τοῦ μαρξισμοῦ σὲ δόγμα – ἀναφέρομαι στὴ Δεύτερη Διεθνή και στὸ ἔργο τοῦ Κάουτσκι και τοῦ Πλεχάνωφ – ἡ σοσιαλιστικὴ στρατηγικὴ βρέθηκε ἀντιμέτωπη μὲ ἓνα κρίσιμο πρόβλημα: πῶς νὰ χειριστῆ τὸ ζήτημα τῆς διαφορᾶς, πῶς νὰ δράσει μέσα σ' ἓνα ἱστορικὸ πεδίο ὅπου ἡ ἑτερότητα, σὲ σχέση μὲ τὶς ἀφετηρίες τῆς, ἀντιστεκόταν σ' ὀποιαδήποτε ἀπόπειρα ἀφομοιωτικῆς διευθέτησης; Πῶς νὰ ἀνάγει τὸ ἔθνικὸ ζήτημα, τὸ πρόβλημα τῶν διανοουμένων, τὴν ἱστορικὴ πρόκληση πού ἀντιπροσώπευε τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα σὲ μιὰν ἀπλὴ ταυτότητα, σὲ περιεχόμενα προσδιορίσιμα, μὲ ἀφετηρία μιὰν ἀμύγη ταξικὴ προοπτικὴ; Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα, ὁ πολλαπλασιασμός διαφορῶν μὴ ἀναγώγιμων σὲ μιὰν ἀπλὴ ταξικὴ λογικὴ τέθηκε ὑπὸ τὴν μορφή μιᾶς αὐξανόμενης πολυπλοκότητας τοῦ κοινωνικοῦ, πού ἀντιστεκόταν σὲ κάθε ἀπόπειρα ἀναγωγιστικῆς ταύτισης. Στὰ πρῶτα στάδια τῆς διένεξης γύρω ἀπὸ τὸν ρεβιζιονισμό, ὁ Ἀντόνιο Λαμπριόλα ἀποφθεγγόταν:

«Στὴν πραγματικότητα, πίσω ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς τοὺς θορύβους τῆς διαμάχης, ὑπάρχει ἓνα σοβαρὸ και οὐσιαστικὸ πρόβλημα. Οἱ διακαεῖς προσδοκίες, ζωντανές και ἐπιγύουσες τὰ τελευταῖα χρόνια, οἱ προσδοκίες, οἱ ἐξαιρετικὰ ἀκριβεῖς ὡς πρὸς τὰ χαρακτηριστικά και τὶς ἀποχρώσεις, προσκρούουν ὄλο και περισσότερο σὲ συνθετότερες ἀντιστάσεις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων και στὶς ποικιλώτροπες διαπλοκές τῆς πολιτικῆς ζωῆς».

Αὐτὲς οἱ «σύνθετες ἀντιστάσεις» ἐξακολουθοῦν νὰ πολλαπλασιάζονται στὶς μετέπειτα φάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς πάλης. Ὁ Λένιν ἐπρόκειτο νὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα ἀπὸ μιὰν ἀντιθετὴ ἀλλὰ συμπληρωματικὴ ὀπτικὴ γωνία: ἐκεῖ ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸν κλασικὸ οἰκονομισμὸ στὴ βάση τῆς οὐσιοκρατικῆς λογικῆς τῶν σταδίων, δέν μποροῦσαν νὰ ὑπάρχουν παρὰ ἀντιστάσεις, ὁ ἐπικαθορισμός τῶν ἀντιφάσεων πού χαρακτήρισε τὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἄνοιγε πρωτοφάνερες πολιτικὲς προοπτικὲς. Ὁ

Γκράμσι, αντίθετα, ἐπρόκειτο νά κατανοήσει πλήρως τήν ἀνθεκτικότητα τοῦ συστήματος τῶν ἀντιστάσεων — τῶν παραδόσεων, τῶν περιπλοκῶν στή σφαῖρα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν — πού χαρακτήριζαν τοὺς καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Οἱ δύο αὐτές προσεγγίσεις εἶναι στήν οὐσία συμπληρωματικές: οὔτε οἱ διευκολύνσεις οὔτε οἱ ἀντιστάσεις μποροῦν νά ἀφομοιωθοῦν καί νά ἐξηγηθοῦν ἀπό μίαν ἀπλή ταξική λογική. Τοῦτο μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπος μέ μιά ξεκάθαρη ἐκλογή. Μπρός στήν ἀξανάομενη κοινωνική πολυπλοκότητα καί στήν ἐπέκταση τοῦ πεδίου τῶν διαφορῶν, δύο λύσεις εἶναι δυνατές: εἴτε νά τίς ἀρνηθοῦμε καί νά τίς ἀνάγουμε σέ μίαν οὐσιαστική ταυτότητα, εἴτε νά ἀναγνωρίσουμε τή θεμελιώδη μὴ ἀναγωγιμότητα τῆς καί νά ἐννοήσουμε τήν πολιτική πάλη ὡς τή διαδικασία τῆς διαφορικής τους συνάρθρωσης. Ὁ πρῶτος δρόμος εἶναι χαρακτηριστικός τοῦ κλασικοῦ ἀναγωγισμοῦ καί βασίζεται σέ μίαν αὐστηρή διάκριση μεταξύ βάσης καί ὑπερδομῆς. Ἐνα ἀπό τά ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας «ἐκφράζει» ἡ «ἀντιπροσωπεύει» μία πραγματικότητα που συνίσταται σέ ἕνα διαφορετικό ἐπίπεδο. Οἱ κοινωνικές τάξεις — συγκροτούμενες στό ἐπίπεδο τῶν σχέσεων παραγωγῆς — «μιλοῦν» μέσω τῶν μορφῶν τοῦ κράτους, τῆς πολιτικῆς πάλης, τῶν μορφῶν τῆς συνείδησης. Ὑπάρχει ἕνα ἐπίπεδο ὅπου συγκροτεῖται τό πραγματικό καί ἕνα ἄλλο ὅπου αὐτό τό ἴδιο τό πραγματικό εἴτε ἐκδηλώνεται εἴτε κρύβεται.

Στά πλαίσια μιάς τέτοιας θεωρητικῆς προβληματικῆς, δύο εἶναι τά ἐπιχειρήματα πού ἐπιτρέπουν τήν παράκαμψη τῆς ἀδιεπέραστης ἰδιαιτερότητας τῶν διαφορῶν καί τήν ἀναγωγή τῆς κοινωνίας στή διαφάνεια μιάς ταυτολογικῆς λογικῆς. Τό πρῶτο, πού μποροῦμε νά ὀνομάσουμε *ἐπιχείρημα τῆς φαινομενικότητας* (argument d' apparence), παρουσιάζει τίς ὑπερδομές ὡς γεννόμενες ἀπό μία λογική τοῦ κοινωνικοῦ πού διαμορφώνεται ἄλλοῦ, τό δεύτερο, πού τό ὀνομάζουμε *ἐπιχείρημα τῆς συντυχίας* (argument de contingence), συνίσταται στήν ἀναγνώριση τῆς ἰδιαιτερότητας τῆς διαφορᾶς, ἀποδίδοντάς της ὅμως ταυτόχρονα ἕνα χαρακτήρα ἐπουσιώδη καί παροδικό, πού ἐπιτρέπει νά τὸν ἀγνοήσουμε. (Ἦταν κατ' αὐτόν τὸν τρόπο πού ὁ Κάουτσκι, γιά παράδειγμα, θεωροῦσε τίς μεσαῖες τάξεις καί τήν ἀγροτιά ὡς κοινωνικούς τομεῖς καταδικασμένους νά ἐξαφανιστοῦν ἀπό τή λογική τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, καί ὅτι, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐργατική τάξη μποροῦσε νά τοὺς περιφρονήσει κατὰ τήν ἐπεξεργασία μιάς ἀντικαπιταλιστικῆς στρατηγικῆς). Μπρός σ' αὐτήν τήν ἀναγωγιστική λογική ἡ ἐναλλακτική λύση εἶναι νά ἀναγνωρίσουμε πλήρως τίς διαφορές ὡς συστατικά στοιχεία τοῦ κοινωνικοῦ καί νά ἀντιμετωπίσουμε τοὺς πολιτικούς ἀγῶνες ὡς πρακτικές πού τίς συναρθρώνουν.

Ἄν ἡ ἔθνική ταυτότητα, γιά παράδειγμα, δέν εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ὑπερδομή μιάς καθορισμένης κοινωνικῆς τάξης, τό γεγο-



νός ότι παρουσιάζεται συνδεδεμένη με ορισμένους συγκεκριμένους κοινωνικούς τομείς, τό ότι είναι συναρθρωμένη με ορισμένα περιεχόμενα και όχι μέ άλλα, είναι αποτέλεσμα τής πολιτικής πάλης και οικοδόμησης. Αυτή τή μορφή συνάρθρωσης, πού είναι συμβιβάσιμη μέ τήν αναγνώριση τής διαφοράς, και πού συγκροτεί τήν αποδεκτικότητα ορισμένων ιδεολογικών λόγων, στή βάση τής αποσυνάρθρωσης άλλων λόγων, είναι πού ονομάζουμε *ήγεμονική συνάρθρωση*. Δέν είναι τυχαίο πού ή έννοια τής ήγεμονίας εμφανίστηκε στή μαρξιστική παράδοση σέ στιγμές όπου ή ταυτολογική λογική του οικονομισμού προσέκρουσε στά όριά της: στόν λενινισμό, στόν βαθμό πού ήταν μιά απόπειρα νά παρουσιάσει τήν εργατική τάξη όχι ως άπλό φορέα τών ιδιαιτερών της συμφερόντων, άλλ' ως συναρθρωτική δύναμη ενός πλατιού λαϊκού στρατοπέδου· στον Γκράμσι, στόν βαθμό πού αναγνώριζε τίς ιδιόμορφες αντιστάσεις πού ή λενινιστική πρωτοπορία συναντούσε στίς περισσότερο αναπτυγμένες χώρες, και στό βαθμό επίσης πού κατανοούσε τήν περίπλοκη διεργασία τής αναδιάρθρωσης του κοινού νου τών μαζών πού συνόδευσε τήν άνοδο του φασισμού.

#### Δεύτερη πρόταση

Ό κλασικός μαρξισμός θεμελιώθηκε στό αξίωμα ενός ένιαιου υποκειμένου τής μετάβασης στό σοσιαλισμό. Τό υποκείμενο αυτό ήταν, βέβαια, ή εργατική τάξη, ένοποιημένη γύρω από ιδιαιτερα συμφέροντα. Έπικρατούσε επιπλέον ένα άγεφύρωτο χάσμα, μεταξύ του πεδίου τής συγκρότησης αυτών τών συμφερόντων — τών σχέσεων παραγωγής— και τής σφαίρας τής αντιπροσωπείας τους — τής πολιτικής και τής ιδεολογίας.

Η έννοια του «ταξικού συμφέροντος», από τήν άλλη μεριά, δέν ήταν παρά μιά νέα έκδοχή τής προβληματικής του homo oeconomicus, πίσω από τήν όποια αναθίωνε όλος ό ιδεαλιστικός ουσιοκρατισμός μέ τόν όποιο ή σύγχρονη φιλοσοφία έθετε τό πρόβλημα του υποκειμένου. Τό ζήτημα για μάς σήμερα είναι, άπεναντίας, πώς νά συγκροτήσουμε τήν ένότητα του σοσιαλιστικού υποκειμένου, δεδομένου ότι έχουμε παραδεχτεί πώς ή ένότητα αυτή περιλαμβάνει ένα σύνολο θέσεων και δέν είναι άναγώγιμη στή θέση πού καταλαμβάνει ό κοινωνικός παράγοντας στίς σχέσεις παραγωγής. Ποιό είναι, για παράδειγμα, τό είδος τής σχέσης ανάμεσα στή θέση ενός λευκού εργάτη στίς συγκρούσεις πού λαμβάνουν χώρα στό εργοστάσιό του και στή θέση του άπέναντι στά φαινόμενα φυλετικής βίας στή γειτονιά όπου ζει; Υπάρχει άραγε μιά άναγκαία σχέση μεταξύ του βαθμού τής συνδικαλιστικής αγωνιστικότητας και τής πάλης κατά του ρατσισμού; Η σύγχρονη έμπειρία, από τά συνδικάτα τής Νότιας Αφρικής ως τόν Μαρσάι μέ τίς μπουλντόζες του, δείχνει καθαρά ότι μιά τέτοια συσχέτιση είναι εξαιρετικά προβληματική. Τό συμπέρασμα πού προκύπτει είναι ότι αυτή καθαυτή ή συνάρθρωση μεταξύ τών διαφορετικών θέσεων του υποκειμένου είναι αποτέλεσμα μιάς ήγεμονικής διαπάλης, και ότι, κατά συνέπεια, ή ήγεμονία είναι ή ίδια ή διαδικασία τής πολιτικής συγκρότησης τής υποκειμενικότητας τών μαζών και όχι ή πρακτική ενός ήδη συγκροτημένου υποκειμένου. Νά, δίχως άμφιβολία, τό σημείο όπου οι έμπειρίες μας μάς άπομακρύνουν περισσότερο από τόν κλασικό μαρξισμό· για τόν τελευταίο ήταν αυτόδηλο ότι ύπρχε μιά άκριβής αντίστοιχία μεταξύ τών φυσικών άτόμων και τής ένιαίας δομής τών θέσεών τους. (Άς σημειωθεί ότι ή έννοια τής ψευδούς συνείδησης δέν συνεπαγόταν τή δυνατό-

τητα αντιφατικών θέσεων προκειμένου για τό ίδιο υποκείμενο: ή μόνη αντίφαση πού παραδεχόταν ό κλασικός μαρξισμός έντοπιζόταν στήν παραγώριση, από τήν πλευρά του υποκειμένου τών ουσιαστικών του «συμφερόντων» ή τής ουσιαστικής του θέσης, και δέν είχε τίποτε νά κάνει μέ τήν παραδοχή τής ύπαρξης μιάς αντιφατικής διαφοράς μεταξύ δύο θέσεων του ίδιου υποκειμένου). Σήμερα τό έπιτακτικό πρόβλημα είναι τό πώς νά συγκροτηθεί ή ένότητα του υποκειμένου τής ιστορικής άλλαγής μέ άφιετηρία διαφορετικές, άκόμα και αντιφατικές, θέσεις πού ύφίστανται στό έσωτερικό του ίδιου άτόμου. Η διάσπαση του υποκειμένου είναι τό πεδίο και τό σημείο έκκίνησης τής πολιτικής δράσης και ήγεμονία δέν είναι συνεπώς τίποτε άλλο παρά ή προσπάθεια, έξ όρισμο άνολοκλήρωτη και άνοιχτή, νά έπιτευχθεί μιά άσταθής συρραφή, ένα άδύνατο κλείσιμο.

Πρέπει νά ξεκινήσουμε λοιπόν από τόν προσδιορισμό τών θέσεων στή βάση τών όποιων ή ήγεμονία συγκροτεί ένα διαφορετικό σύστημα σχέσεων. Όνομάζουμε *δημοκρατική θέση* κάθε θέση πού είναι έδρα ενός ανταγωνισμού, όπου δηλαδή ή υποκειμενικότητα συγκροτείται μέσω ενός αντιφατικού παιχνιδιού έξουσίας και αντίστασης. Όνομάζουμε, αντίθετα, *λαϊκή θέση*, εκείνη πού, στή βάση τής διαμόρφωσης ενός συστήματος ίσοδυναμιών μεταξύ δημοκρατικών θέσεων, διαιρεί τήν κοινωνία σέ δύο ανταγωνιστικά στρατόπεδα. Αυτό τό τελευταίο είναι τό πεδίο τών ήγεμονικών παρκτικών, πράγμα πού, κατά συνέπεια, έπιβάλλει τή συγκρότηση ενός σύνθετου υποκειμένου τής ιστορικής άλλαγής. Η εμφάνιση του «λαού» — μέ τήν έννοια του *plebs* και όχι του *populus*— ως πρωταγωνιστή τής ιστορίας αποτέλεσε τόν μεγάλο μετασχηματισμό τής πολιτικής πού έπέφεραν οι άστικές επαναστάσεις. Τήν καινοτομία αυτή, όστόσο, ή άστική τάξη καταπολέμησε μέ κάθε μέσο, στό βαθμό πού άρχισε νά άπειλει τά θεμέλια τής έξουσίας της. Η κοινωνική πολιτική του Ντισαέλι, ή συντηρητική πρωσική επανάσταση, ή «σοσιαλιστική μοναρχία» του Τζιολιτι, αποτέλεσαν διαφορετικές άπόπειρες τρανσφορισμού\* για τήν άποδιάρθρωση τών λαϊκών ίσοδυναμιών και τήν οικοδόμηση ενός πολιτικού συστήματος στή βάση τής διαφορικής ένσωμάτωσης τών δημοκρατικών θέσεων. Ό κλασικός μαρξισμός αντιμετώπισε τό πρόβλημα στά πλαίσια μιάς οικονομιστικής προοπτικής: ή καπιταλιστική ανάπτυξη θά όδηγούσε στήν αυξανόμενη προλεταριοποίηση τών μεσαιών τάξεων και τής άγροτιάς, έτσι ώστε στό τέλος τής διαδικασίας ή σύγκρουση μεταξύ του «λαού» και τής «έξουσίας» έπρόκειτο νά συμπέσει μέ τή σύγκρουση μεταξύ του προλεταριάτου και τής άστικής τάξης. Έδώ είναι όμως πού άποκαλύπτεται όλη ή άνεπάρκεια του οικονομισμού και του ταξικού αναγωγισμού. Όλη ή σύγχρονη έμπειρία — και ή ανάπτυξη του φασισμού άποτελεί τό τρανόρο παράδειγμα — μάς δείχνει καθαρά ότι οι ταξικές θέσεις δέν καταλαμβάνουν κανένα ουσιαστικό κέντρο, ότι είναι δυνατό νά άπομονωθούν κατά τρόπο κορπορατιστικό, και ότι ή σύμπληξη μιάς λαϊκής αντικαπιταλιστικής θέσης γύρω από τήν εργατική τάξη, μακριά από τό νά είναι αυτόματη συνέπεια μιάς ορισμένης ύποδομής, είναι αποτέλεσμα μιάς σύνθετης πολιτικής οικοδόμησης, πράγμα, άλλω-

\* «Τρανσφορισμός»: έννοια πού χρησιμοποιεί ό Γκράμσι για νά δηλώσει τή διαδικασία προσεταιρισμού και έξουδετέρωσης ήγετικών στοιχείων τών λαϊκών δυνάμεων από τό συγκρότημα έξουσίας. (σ.τ.μ.)

στε, εξαιρετικά σπάνιο στις ιδιαίτερα έκβιομηχανισμένες χώρες.

Ας εξετάσουμε το παράδοξο με το οποίο μας φέρνει αντιμέτωπους ή σοσιαλιστική πάλη στις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Από τη μία πλευρά, το αντικαπιταλιστικό δυναμικό είναι μεγαλύτερο παρά ποτέ. Νέα πολιτικά υποκείμενα (κινήματα φεμινιστικά, οικολογικά, κινήματα φυλετικών, εθνικών, σεξουαλικών μειονοτήτων: αγώνες μέσα στους θεσμούς) έχουν αναπτυχθεί στο πολιτικό πεδίο, και έχουν οικοδομήσει ένα σύνολο δημοκρατικών θέσεων απείρως πιο ποικιλοτρόπων από εκείνες που υπήρχαν στις αρχές του αιώνα ή ακόμα και τις παραμονές του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Από την άλλη όμως μεριά, είναι δυσκολότερο παρά ποτέ να συνδεθούν τα κινήματα αυτά μεταξύ τους, να μετασχηματιστούν δηλαδή σε λαϊκές θέσεις ώστε να συναπαρτίσουν έναν «λαό». Κάθε νέα ήγemonία πρέπει να ξεκινήσει από αυτό το θεμελιώδες γεγονός, και πρέπει να οικοδομήσει μορφές λαϊκών ισοδυναμιών που να αποκλείουν κάθε αυταρχική ενόπιση και που άρα να είναι συμβιβάσιμες με την ποικιλομορφία και την αυτονομία των κοινωνικών κινήματων. Αυτό σημαίνει πως η μορφή «κόμμα», δεν μπορεί να είναι η μόνη μορφή σοσιαλιστικής πάλης και οργάνωσης.

### Τρίτη πρόταση

Βλέπουμε λοιπόν ότι το πρόβλημα της μετάβασης στο σοσιαλισμό έχει μετατοπιστεί. Δεν πρόκειται πλέον για τον προσδιορισμό ενός πεδίου δυνατοτήτων για λογαριασμό ενός προ-συγκροτημένου υποκειμένου, που τείνει από τη φύση του και αυθόρμητα προς την επίτευξη ορισμένων σοσιαλιστικών στόχων. Εφόσον όμως δεν υπάρχει πια ένα δεδομένο υποκείμενο, την έννοια των περιεχομένων του σοσιαλισμού δεν μπορεί να εγγυηθεί καμιά αναγκαία τάση της υποδομής. Μέ άλλα λόγια, δεν υπάρχει καμιά εσχατολογία, πέρα από μία διαδικασία πολιτικής οικοδόμησης που είναι σκέτη δημιουργία, που να μας βεβαιώνει ότι η ιστορία άγεται προς ένα *happy end*. Η συγκρότηση του πολιτικού υποκειμένου και η συγκρότηση της ενότητας των περιεχομένων του σοσιαλισμού είναι λοιπόν δύο διαφορετικοί τρόποι για να δηλωθεί ή ίδια διαδικασία. Αναδεικνύεται έτσι ολος ο λανθάνων πλούτος της γκραμισιανής έννοιας του πολέμου των θέσεων: λανθάνων, γιατί οι δυνατές της προεκτάσεις δεν είναι προφανείς στον ίδιο τον Γκράμισι. "Αν οι «αντιστάσεις» της κοινωνίας των πολιτών δεν μπορούν να προσβληθούν κατά τρόπο μετωπικό, τούτο σημαίνει ότι δεν μπορεί να καταστραφούν, άλλ' ότι πρέπει να αποδιάρθρωθούν, και δεν υπάρχει αποδιάθρωση χωρίς τη δημιουργία νέων συναρθρώσεων. Η πρακτική της πολιτικής ως συνάρθρωσης και ως ήγemonίας συνεπάγεται έτσι, μαζί μ' ένα δημοκρατικότερο δράμα του σοσιαλισμού, την προάσπιση ενός νέου ριζοσπαστισμού που, αρνούμενος την ύπαρξη σημείων προνομιακής εκκίνησης, τέτοιων που να εγγυώνται μίαν ακολουθία αποτελεσμάτων προς μίαν αναγκαία τελική έκβαση, θεωρεί ως μοναδική εγγύηση του σοσιαλισμού την επέκταση της πολιτικής πάλης στο σύνολο της κοινωνίας των πολιτών.